

Κεφάλαιο 22 – Μετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο

Παρουσίαση 13/04/2025

«It's not a loop, It's a spiral»
Alan Wake 2, post-credit scene

Εισαγωγή

Το παρόν κεφάλαιο για τη μετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο ή για την κεφαλαιοκρατική διαδικασία παραγωγής σε διευρυμένη κλίμακα συνεχίζει το επιχείρημα εκεί που το άφησε το προηγούμενο κεφάλαιο για την απλή αναπαραγωγή. Εκεί ο Μαρξ εξέτασε την αναπαραγωγή του καπιταλιστικού συστήματος μέσα από το (ευριστικό) σχήμα της απλής αναπαραγωγής. Στο παρόν κεφάλαιο θα αναλύσει την «παραγωγή σε διευρυμένη κλίμακα», αλλιώς τη συσσώρευση του κεφαλαίου. Σε πρώτη ανάγνωση, το κεφάλαιο 22 δίνει την εντύπωση ότι σε μεγάλο βαθμό επαναλαμβάνει πράγματα που έχουν ήδη αναλυθεί σε προηγούμενα κεφάλαια. Και όντως υπάρχει ένας βαθμός επανάληψης συζητήσεων που έχουμε συναντήσει σε προηγούμενα κεφάλαια, αλλά και μια επαναληπτικότητα στον τρόπο που ο Μαρξ αναπτύσσει την επιχειρηματολογία του. Αυτό μπορούμε να το αποδώσουμε σε δύο λόγους.

Τον πρώτο λόγο μας τον αποκαλύπτει μια υποσημείωση επισημασμένη με αστερίσκο στη σελ. 547, που έχει εμφιλοχωρήσει μεταξύ των υποσημειώσεων του ίδιου του συγγραφέα και που έχει εισαχθεί από τους επιμελητές της έκδοσης. Η υποσημείωση αυτή μας πληροφορεί ότι στην τρίτη γερμανική έκδοση του *Κεφαλαίου* και κατά συνέπεια και στην τέταρτη γερμανική έκδοση του *Κεφαλαίου*, για να δημιουργήσει την υποενότητα 1 του κεφαλαίου, ο Ένγκελς ενοποίησε δύο διαφορετικές γραφές της ίδιας ενότητας: αυτήν την πρώτης γερμανικής έκδοσής και αυτήν της γαλλικής έκδοσης, με τις αλλαγές που είχε πραγματοποιήσει ο ίδιος ο Μαρξ. Αντί να αντικαταστήσει την προγενέστερη γραφή με την πιο επικαιροποιημένη, ο Ένγκελς επέλεξε να παραθέσει παρατακτικά τις δύο εκδοχές. Αυτό όντως δημιουργεί έναν κάποιο πλεονασμό και μια σχετική ανακύκλωση των ίδιων επιχειρημάτων, τουλάχιστον όσον αφορά την πρώτη ενότητα του κεφαλαίου.

Ο δεύτερος λόγος είναι πιο ουσιαστικός και έχει να κάνει με τη μέθοδο της έρευνας και τη μορφή της παρουσίας τους υλικού στο *Κεφάλαιο*. Ήδη από τα εισαγωγικές παρουσιάσεις για τον Πρώτο Τόμο του *Κεφαλαίου* είχαμε αναφερθεί σε μια μέθοδο (ή καλύτερα μια σχολή ανάγνωσης του *Κεφαλαίου* που βασίζεται σε αυτήν τη μέθοδο) γνωστή ως *Συστηματική Διαλεκτική*. Οι στοχαστές που ακολουθούν αυτήν τη μέθοδο διατείνονται ότι οι κατηγορίες του *Κεφαλαίου* μας παρατίθενται με τη μορφή της *Συστηματικής Διαλεκτικής*. Θεωρούν ότι το *Κεφάλαιο* είναι γραμμένο (ή θα έπρεπε να είναι γραμμένο) σύμφωνα με το μεθοδολογικό πρότυπο της *Λογικής* του Χέγκελ,

καθόσον και τα δύο έργα αναφέρονται και προσπαθούν να περιγράψουν ολότητες. Στην περίπτωση του Κεφαλαίου, μιλάμε για την καπιταλιστική ολότητα.

Η Συστηματική Διαλεκτική είναι η κατεξοχήν μέθοδος που προσφέρεται για την ανάπτυξη και περιγραφή μιας ολότητας. Όλες οι στιγμές μιας ολότητας θα πρέπει να αποτελούν τμήμα της ολότητας και αντίστροφα η ολότητα θα πρέπει να υπάρχει σε κάθε επιμέρους στιγμή της. Έτσι, η Συστηματική Διαλεκτική, η μέθοδος που περιγράφει ολότητες, οφείλει να είναι μια μέθοδος εμμενής στο αντικείμενό της: να μην στηρίζεται σε εξωτερικές προϋποθέσεις αλλά να ξεδιπλώνει την ολότητα μέσα από τις ίδιες τις στιγμές της. Η Συστηματική Διαλεκτική εκκινεί από τις πιο αφηρημένες έννοιες και εξαντλώντας τα όρια κάθε κατηγορίας κινείται διαλεκτικά μεταβαίνοντας διαρκώς σε πιο συγκεκριμένες έννοιες, πιο πλούσιες από καθορισμούς. Ωστόσο, οι πιο αφηρημένες έννοιες εξακολουθούν να υπάρχουν εντός των πιο συγκεκριμένων, ενώ ήδη από την αρχική τους παρουσίαση προϋποτίθενται στις αφηρημένες οι πιο συγκεκριμένες κατηγορίες. Καθώς η Συστηματική Διαλεκτική μεταβαίνει προς πιο συγκεκριμένες έννοιες, πιο πλήρεις καθορισμών, η κίνηση αυτή μετασχηματίζει και τις πιο αφηρημένες αρχικές έννοιες, τις αίρει διατηρώντας τις (aufhebung), τις μετασχηματίζει εμπλουτίζοντάς τις.

Βέβαια, έχουμε δει ότι το Κεφάλαιο δεν τηρεί πιστά μια τέτοια μέθοδο της Συστηματικής Διαλεκτικής: το Κεφάλαιο δεν ξεκινά από την πιο αφηρημένη έννοια (την αξία) αλλά από το εμπόρευμα, περιλαμβάνει έννοιες που εξυπηρετούν την κριτική παρουσίαση του κεφαλαίου αλλά δεν είναι εμμενείς προς το αντικείμενο της έρευνας (όπως ο μεταβολισμός ανθρώπου και φύσης, το Stoffwechsel, ή το ειδολογικό όν, το Gattungswesen) και συχνά επεκτείνεται ενσωματώνοντας ιστορικά στοιχεία με μη συστηματικό τρόπο. Δεν παραπονιόμαστε, όλα αυτά συγκροτούν ένα πιο συναρπαστικό βιβλίο. Άλλωστε, μεταξύ μας, και ο Χέγκελ αντίστοιχες παρασπονδίες κάνει στη Λογική του. Εντούτοις, έχουμε προχωρήσει αρκετά στον Πρώτο Τόμο ώστε να γινόμαστε μάρτυρες του pay off της Συστηματικής Διαλεκτικής, στον βαθμό, βέβαια, που ο Μαρξ παραμένει πιστός στη μέθοδο.

Ο Μαρξ ξαναπιάνει εδώ θεματικές με τις οποίες είχε καταπιαστεί σε προηγούμενα κεφάλαια: επανέρχονται σχήματα της ανταλλαγής που είχαμε δει στο δεύτερο κεφάλαιο, επανεμφανίζεται η άντληση υπεραξίας και επανεξετάζεται η έννοια του θησαυρισμού που είχαμε συναντήσει στο τρίτο κεφάλαιο. Αυτό δίνει μια αίσθηση επαναληπτικότητας αλλά δεν πρόκειται για απλό μηρυκασμό. Οι αφηρημένες αρχικά έννοιες μας ξαναπαρουσιάζονται εμπλουτισμένες με νέους προσδιορισμούς που έχουμε αποκομίσει κατά την πορεία της επιχειρηματολογίας του βιβλίου, ενώ θα πρέπει να έχουμε στον νου μας ότι αυτή η συγκεκριμενοποίηση των εννοιών μέσα από άλλους καθορισμούς της ολότητας είχε ήδη τεθεί κατά την πρώτη επαφή μας με τις πρώτες αφαιρέσεις. Το επαναλαμβάνουμε: η Συστηματική Διαλεκτική είναι απροϋπόθετη όσον αφορά προσδιορισμούς εξωτερικούς προς την ολότητα που αναλύει, με άλλα λόγια η κριτική είναι εμμενής προς το αντικείμενό της, αλλά συγχρόνως οι κατηγορίες παρουσιάζουν μια αλληλοπεριχώρηση που, ακόμη και να μας αποκαλύπτεται προς το τέλος, μας δινόταν ήδη ως αρχική προϋπόθεση από την αφετηρία. Όταν ο Μαρξ έγραφε για ελεύθερους

εμπορευματοκάτοχους που φέρνουν με το στανιό τα εμπορεύματά τους στην αγορά στο δεύτερο κεφάλαιο, εννοούσε ήδη εργάτριες και αφεντικά, και όταν έγραφε για θησαυριστές στο τρίτο κεφάλαιο εννοούσε ήδη κεφαλαιοκράτες, αλλά οι κατηγορίες αυτές δεν ήταν ακόμη διαθέσιμες. Ξαναπιάνει τώρα το ίδιο νήμα, με τη γνώση την καινούργια.

Ενότητα 1. Κεφαλαιοκρατική διαδικασία παραγωγής σε διευρυμένη κλίμακα. Μεταστροφή των ιδιοκτησιακών νόμων της εμπορευματικής παραγωγής σε νόμους της κεφαλαιοκρατικής ιδιοποίησης.

Ο Μαρξ ανοίγει το κεφάλαιο ορίζοντας το περιεχόμενο και γνωστοποιώντας τις προθέσεις του: στην προηγούμενη θεματική ενότητα του βιβλίου αναλύθηκε το «πώς πηγάζει η υπεραξία από το κεφάλαιο». «[Τ]ώρα θα εξετάσουμε πώς πηγάζει το κεφάλαιο από την υπεραξία» (σελ. 542). Και ακολουθούν δικοί του και δανεικοί ορισμοί:

«Η χρήση της υπεραξίας ως κεφαλαίου ή η επαναμετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο ονομάζεται *συσσώρευση του κεφαλαίου*»

«Συσσώρευση κεφαλαίου: Η χρησιμοποίηση ενός μεριδίου από το εισόδημα ως κεφαλαίου» (Malthus).

«Μετατροπή του εισοδήματος σε κεφάλαιο» (Malthus) (σελ. 542).

Θυμίζουμε ότι στο τέταρτο κεφάλαιο ο Κάρολος μας είχε δώσει τον ορισμό του κεφαλαίου. Εκεί μας είχε εξηγήσει ότι το χρήμα (X) που μπαίνει στην παραγωγική διαδικασία για την παραγωγή εμπορευμάτων (E), τα οποία μετά στην κυκλοφορία πωλούνται και αγοράζονται ώστε να προκύψει νέο, περισσότερο χρήμα (X') «μετατρέπεται σε κεφάλαιο, γίνεται κεφάλαιο και είναι ήδη κεφάλαιο σύμφωνα με τον προορισμό του» (σελ. 124). Κεφάλαιο, επομένως, είναι το χρήμα που γεννά χρήμα, η αυτοαξιοποιούμενη αξία, η υπεραξία που ξαναμπαίνει στην παραγωγή. Η *συσσώρευση* του κεφαλαίου είναι η επανεπένδυση της υπεραξίας με σκοπό την αύξηση του κεφαλαίου. Συσσώρευση είναι μια μετωνυμία για την ίδια τη λειτουργία του κεφαλαίου: «Γέννηση του κεφαλαίου από το κεφάλαιο» (σελ. 545). Το κεφάλαιο *είναι* συσσώρευση. Αλλιώς ειπωμένο, η «συσσώρευση του κεφαλαίου» είναι μια γενική *υποκειμενική*.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο ο Μαρξ ανέλυσε την (ευριστική) περίπτωση όπου ολόκληρο το «εισόδημα» των κεφαλαιοκρατών (όρος της κλασικής πολιτικής οικονομίας) αναλίσκεται για την αναπαραγωγή της κεφαλαιοκρατικής και της εργατικής τάξης, καθώς και για την αντικατάσταση φθαρμένων μηχανημάτων, μέσων παραγωγής (κάτι που δεν συζητάει ο Μαρξ για λόγους απλούστευσης, ίσως, αλλά θα πρέπει να λαμβάνεται υπόψη, όπως μας θυμίζει ο Cleaver). Αυτό ήταν το νόημα της απλής *αναπαραγωγής*. Στο παρόν κεφάλαιο θα μας αναλύσει την (πραγματική) περίπτωση όπου ένα μέρος αυτού του εισοδήματος καταναλώνεται από την ιδιοκτήτρια τάξη και ένα

μέρος επιστρέφει στη διαδικασία παραγωγής, προς αγορά νέων μηχανημάτων και νέας εργασιακής δύναμης. Αυτό είναι το νόημα της παραγωγής σε διευρυμένη κλίμακα.

Αρχικά, ο Μαρξ μας το καταδεικνύει αυτό με το υποθετικό παράδειγμα ενός μεμονωμένου καπιταλιστή, ιδιοκτήτη κλωστήριου (σελ. 542). Το παράδειγμα έχει ως εξής:

	Αρχικό κεφάλαιο ($\sigma + \mu$)	Σταθερό κεφάλαιο σ (4/5)	Μεταβλητό κεφάλαιο μ (1/5)	Ποσοστό υπεραξίας ν/μ	Υπεραξία ν
1 ^{ος} κύκλος παραγωγής	10.000	8.000	2.000	100%	2.000
2 ^{ος} κύκλος παραγωγής	10.000 + 2.000	8.000 + 1.600	2.000 + 400	100%	2.000 + 400
3 ^{ος} κύκλος παραγωγής	10.000 + 2.000 + 400	8.000 + 1.600 + 320	2.000 + 400 + 80	100%	2.000 + 400 + 80

(Ο Μαρξ εδώ παραλείπει το κομμάτι της υπεραξίας που θα πρέπει να δαπανηθεί για την αναπαραγωγή των κεφαλαιοκρατών, κάτι που στη συνέχεια του κεφαλαίου θα σπεύσει να επανορθώσει. Όπως επίσης παραλείπει και το γεγονός ότι το τμήμα του σταθερού κεφαλαίου που αφορά μέσα παραγωγής, δηλαδή μηχανήματα, μεταβιβάζει διαρκώς ένα κομμάτι από την αξία του στα εμπορεύματα που παράγονται, οπότε το αξιακό ποσό του θα έπρεπε σε κάθε κύκλο να βαίνει μειούμενο. Προϋποτίθεται εδώ ότι ένα τμήμα της υπεραξίας πηγαίνει στην ανανέωση και επιδιόρθωση αυτού του εξοπλισμού. Όλες αυτές οι παραδοχές γίνονται για λόγους απλούστευσης του παραδείγματος).

Συνάγεται ότι με τη διευρυμένη αναπαραγωγή ο Μαρξ εννοεί ακριβώς ότι τμήμα της υπεραξίας που έχει αντληθεί επιστρέφει στην παραγωγική διαδικασία με τη μορφή νέων, περισσότερων μηχανών και με τη μορφή νέου, επιπλέον, εργατικού δυναμικού. Η υπεραξία προστίθεται κάθε φορά στο «αρχικό κεφάλαιο» κάθε παραγωγικού κύκλου και έτσι η παραγωγή διευρύνεται και το κεφάλαιο συσσωρεύεται.

Ας επιστρέψουμε προς στιγμήν σε αυτά που μας περιέγραψε ο Μαρξ στο προηγούμενο κεφάλαιο. Από την αφηρημένη εργασία που τίθεται στην παραγωγική διαδικασία αποσπάται υπεραξία, η οποία με τη σειρά της χρησιμοποιείται για την αναπαραγωγή της ιδιοκτήτριας τάξης αλλά και της εργατικής τάξης, στην αναπαραγωγή των οποίων η υπεραξία καταναλώνεται πλήρως. Και κατόπιν επανεκκινεί η ίδια διαδικασία. Αυτό υπήρξε το σχήμα της απλής αναπαραγωγής.

Προκειμένου να υπάρξει απλή αναπαραγωγή, απαραίτητη προϋπόθεση είναι ο διαχωρισμός της εργάτριας από τα μέσα, τους όρους εργασίας και διαβίωσης,

προκειμένου να μην έχει άλλον τρόπο να αναπαραχθεί παρά μόνο την πώληση της εργασιακής της δύναμης. Αυτή η αποκοπή της εργάτριας από τους όρους παραγωγής, η διπλή ελευθερία, να πουλάει χωρίς καταναγκασμό την εργασιακή της δύναμη αλλά και συγχρόνως να μην έχει και τίποτα άλλο να πουλήσει παρά μόνο την εργασιακή της δύναμη, είναι η κινητήρια δύναμη που θέτει σε κίνηση όλη τη διαδικασία της απλής αναπαραγωγής. Και εφόσον έχουμε να κάνουμε με μια κυκλική διαδικασία που συνεχώς ολοκληρώνεται και ξαναξεκινά, αυτή η προϋπόθεση δεν τίθεται μόνο άπαξ, αλλά οφείλει να τίθεται και να επανατίθεται σε κάθε κύκλο της απλής αναπαραγωγής. Σε κάθε έναρξη της κύκλωσης θα πρέπει να διασφαλίζεται ότι η εργάτρια παραμένει αποκομμένη από τα μέσα παραγωγής, να παραμένει, με άλλα λόγια, προλετάρια.

Κατά αυτόν τον τρόπο, η κεφαλαιοκρατική παραγωγή δεν είναι μόνο παραγωγή εμπορευμάτων και αξίας αλλά και αναπαραγωγή της ίδιας της καπιταλιστικής σχέσης, ή αλλιώς, της ίδιας της προλεταριακής συνθήκης, του χωρισμού της κοινωνίας σε αυτούς που έχουν τα μέσα παραγωγής και σε αυτές που διαθέτουν μόνο την εργασιακή τους δύναμη προς πώληση. Όσο παραμένουμε, επομένως, στο σχήμα της απλής αναπαραγωγής, όπου όλη η υπεραξία καταναλώνεται, διαγράφουμε έναν κλειστό βρόχο, μια θηλειά, μια λούπα. Απλή αναπαραγωγή είναι η αέναη κύκλωση επί της λούπας αυτής.

Στην παρούσα ενότητα υπερβαίνουμε το αρχικό σχήμα του βρόχου, δεν έχουμε μια διαδικασία που κλείνει αλλά μια διαρκή προσαύξηση του κεφαλαίου. Συνεχώς στοιβάζονται νέα μηχανήματα επί παλιών μηχανημάτων, συνεχώς απασχολούνται νέες εργάτριες μαζί με τις από παλιά εργαζόμενες. Για να μπορεί ο κεφαλαιοκράτης να προμηθευτεί νέα μηχανήματα και νέο εργατικό δυναμικό θα πρέπει πρώτα να αποκαταστήσει αυτό το τμήμα του σταθερού και μεταβλητού κεφαλαίου που έχει φθαρεί, που έχει αναλωθεί στον προηγούμενο παραγωγικό κύκλο:

Εν πρώτοις η ετήσια παραγωγή θα πρέπει να παρέχει όλα τα αντικείμενα (τις χρηστικές αξίες) με τα οποία θα πρέπει να αναπληρωθούν όλα τα εμπράγματα συστατικά μέρη του κεφαλαίου που αναλώθηκαν στη διάρκεια του έτους (σελ. 543).

Εδώ βρισκόμαστε ακόμη στο σύμπαν της απλής αναπαραγωγής. Όμως:

Για να συσσωρεύεις, πρέπει να μετατρέπεις ένα τμήμα του υπερπροϊόντος σε κεφάλαιο. Ωστόσο, χωρίς να προσφύγει κανείς σε θαύματα, μπορεί να μετατρέψει σε κεφάλαιο μόνο πράγματα που μπορούν να χρησιμοποιηθούν στην εργασιακή διαδικασία, δηλαδή μέσα παραγωγής, και, επιπλέον, πράγματα με τα οποία μπορεί να συντηρηθεί ο εργάτης, δηλαδή μέσα διαβίωσης. Συνεπώς ένα τμήμα της ετήσιας υπερεργασίας θα πρέπει να έχει χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή πρόσθετων μέσων παραγωγής και διαβίωσης, σε πλεόνασμα πάνω από το ποσό

που απαιτείτο για την αναπλήρωση του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου. Κοντολογίς: η υπεραξία είναι μετατρέψιμη σε κεφάλαιο μόνο επειδή το υπερπροϊόν, την αξία του οποίου αποτελεί, περιέχει ήδη τα εμπράγματα συστατικά μέρη ενός νέου κεφαλαίου.

Έτσι, για να καταστεί δυνατόν αυτά τα συστατικά μέρη να λειτουργήσουν πραγματικά ως κεφάλαιο, η κεφαλαιοκρατική τάξη χρειάζεται ένα πλεόνασμα εργασίας (σελ. 543-544).

Με άλλα λόγια, για να υπάρξει καπιταλιστική συσσώρευση θα πρέπει ήδη η παραγωγή να προβλέπει για την κατασκευή νέων μηχανών και για την παρασκευή νέων μέσων διαβίωσης, να εκτελείται, δηλαδή, σε διευρυμένη κλίμακα. Και εφόσον για τη συσσώρευση του κεφαλαίου δεν αρκεί η επιδιόρθωση και αποκατάσταση φθαρμένων εργαλείων και εργατριών, αλλά να υπεισέρχονται στην παραγωγική διαδικασία συνεχώς νέες γενιές εργατριών και περισσότερες εργαζόμενες, θα πρέπει και η κοινωνική αναπαραγωγή της εργατικής τάξης να επιτελείται και αυτή σε διευρυμένη κλίμακα, ώστε να συμπεριλαμβάνει και τις επερχόμενες γενεές, την ανατροφή και την εκπαίδευσή τους ώστε να ενταχθούν στην παραγωγή διαρκώς διευρυνόμενης κλίμακας.

Υπάρχει ένα αρχικό κεφάλαιο που θέτει σε κίνηση την παραγωγική διαδικασία. Η προέλευση αυτού του κεφαλαίου δεν απασχολεί το παρόν κεφάλαιο αλλά πρόκειται να αναλυθεί στο 24^ο κεφάλαιο για τη «λεγόμενη πρωταρχική συσσώρευση». Όποια, ωστόσο, και αν είναι η πηγή αυτού του αρχικού κεφαλαίου, μετά από αλληπάλληλες διαδοχικές κυκλήσεις του κεφαλαίου, το αρχικό κεφάλαιο αντικαθίσταται πλήρως από την αποσπώμενη υπεραξία: ολόκληρο πλέον το κεφάλαιο που επιστρέφει στην παραγωγική διαδικασία είναι προϊόν αποσπασμένης υπεραξίας, δηλαδή ξένης εργασίας.

Ο Μαρξ κλείνοντας το κεφάλαιο για την απλή αναπαραγωγή μας είχε εξηγήσει ότι

«η κεφαλαιοκρατική διαδικασία παραγωγής, θεωρούμενη στη συνάφεια της ως διαδικασία αναπαραγωγής, δεν παράγει λοιπόν μόνο εμπόρευμα, δεν παράγει μόνο υπεραξία, αλλά παράγει και αναπαράγει την ίδια την κεφαλαιακή σχέση, από τη μία πλευρά τον κεφαλαιοκράτη και από την άλλη τον μισθωτό εργάτη» (σελ. 541).

Πώς εμπλουτίζεται αυτή διατύπωση τώρα που έχουμε αφήσει πίσω την απλή αναπαραγωγή και έχουμε υπεισέλθει στη διευρυμένη παράγωγή εμπορευμάτων και στη διευρυμένη κοινωνική αναπαραγωγή της εργατικής τάξης;

Το προηγούμενο σχήμα ήταν ότι ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής αναπαράγει την ίδια την καπιταλιστική σχέση, αναπαράγοντας τον διαχωρισμό της εργάτριας από τα μέσα παραγωγής και διαβίωσής της, αναπαράγοντας, δηλαδή, την ταξική σχέση. Εδώ το σχήμα αυτό επεκτείνεται κατά τον εξής τρόπο: όχι μόνο υπάρχει ένα ρήγμα ανάμεσα στην τάξη κεφαλαιοκρατών και στην εργατική τάξη, αλλά όλος ο πλούτος της κεφαλαιοκρατικής τάξης, όλη της η ιδιοκτησία δεν είναι παρά προϊόν ξένης εργασίας, ενώ στον αντίποδα η εργατική τάξη που δημιουργεί όλη την αξία που διακινείται κοινωνικά δεν διαθέτει ούτε ίχνος αυτής στην ατομική κατοχή της. Ακόμη και ο μισθός

της εργάτριας είναι επί της ουσίας διατακτική που της παραχωρεί η τάξη των καπιταλιστών, προσωρινό voucher που θα πρέπει να επιστρέψει στις τσέπες τους. Και αυτές οι διατακτικές, αυτά τα δάνεια που εκχωρεί η ιδιοκτήτρια τάξη είναι μικρές προσωρινές παραχωρήσεις τμημάτων μιας ιδιοκτησίας που δεν έχει παράξει η ίδια, αλλά προέρχεται από την επίταξη ξένης εργασίας.

Στην επιφάνεια υπάρχει αυτή φαινομενική ισότητα των εμπορευματοκάτοχων που προσέρχονται στην αγορά, αυτοβούλως και ελεύθερα, για να πουλήσουν και να αγοράσουν εμπορεύματα, να μεταφέρουν ατομικές ιδιοκτησίες, όπως τη γνωρίσαμε στο δεύτερο κεφάλαιο του Πρώτου Τόμου του *Κεφαλαίου*: ο ένας με το εμπόρευσμά του, ο άλλος με το δικό του. Στην πορεία, όμως, μάθαμε ότι ο η μία εμπορευματοκάτοχος διαθέτει εργασιακή δύναμη προς πώληση, ο άλλος μέσα διαβίωσης, ο μία αγοράζει μέσα διαβίωσης, ο άλλος μισθώνει εργασία. Κάτω από αυτήν την επίφαση ατομικής ιδιοκτησίας και ελεύθερης ανταλλαγής υπάρχει ένας βουβός εκμεταλλευτικός καταναγκασμός που επιτάσσει από τις μεν να μην έχουν κάτι άλλο να κομίσουν στην αγορά παρά μόνο την εργασιακή τους δύναμη, και από τους δε να αγοράζουν ασταμάτητα περισσότερη εργασιακή δύναμη, πρώτες ύλες και μέσα παραγωγής. Στη διευρυμένη αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης έχουμε τον διαχωρισμό ιδιοκτησίας και εργασίας: η ιδιοκτήτρια τάξη ιδιοποιείται ξένη, απλήρωτη εργασία, ενώ η εργατική τάξη αποξενώνεται από το ίδιο της το προϊόν.

«Ο χωρισμός μεταξύ ιδιοκτησίας και εργασίας καθίσταται η αναγκαία συνέπεια ενός νόμου ο οποίος φαινομενικά ξεκίνησε από την ταυτότητά τους» (σ. 546).

Ανακεφαλαιώνοντας, στο σύστημα της καπιταλιστικής συσσώρευσης έχουμε παραγωγή σε διευρυμένη κλίμακα, αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης σε διευρυμένη κλίμακα και κατά συνέπεια διευρυμένη αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης στο σύνολό της. Αν, λοιπόν, στο κεφάλαιο για την απλή αναπαραγωγή κεντρικό μοτίβο ήταν ο κλειστός βρόχος, η λούπα, αυτό το σχήμα εγκαταλείπεται στο κεφάλαιο για τη διευρυμένη αναπαραγωγή. Εδώ αντιπροσωπευτική κίνηση δεν είναι η κυκλική τροχιά αλλά πλέον η σπείρα. Η αναπαραγωγή της «κεφαλαιακής σχέσης» (σελ. 541) πραγματοποιείται σε μια σπειροειδή τροχιά ομόκεντρων κύκλων με διαρκώς διευρυνόμενη διάμετρο. Ο Μαρξ επιστρατεύει μια διατύπωση του Sismondi για να αποφανθεί ότι:

Εάν εξεταστεί συγκεκριμένα, η συσσώρευση ανάγεται σε αναπαραγωγή του κεφαλαίου σε προοδευτική κλίμακα. Η κυκλική πορεία της απλής αναπαραγωγής αλλάζει και μεταμορφώνεται, σύμφωνα με μια έκφραση του Sismondi, σε μια σπείρα (σελ. 544).

Για να μεταμορφωθεί, εντούτοις, η απλή αναπαραγωγή σε διευρυμένη αναπαραγωγή, θα πρέπει να ασκηθεί σε αυτήν μια ώθηση. Θα πρέπει να υπάρχει μια *φυγόκεντρος δύναμη* που εξαναγκάζει την παραγωγική διαδικασία να μεταπηδά διαρκώς σε ανώτερη τροχιά, με μεγαλύτερη περίμετρο και αυξημένη διάμετρο. Η *ορμή* αυτή ήταν αδύνατο να θεματοποιηθεί στο κεφάλαιο της απλής αναπαραγωγής, καθώς απουσίαζε από αυτό εξ ορισμού. Γι' αυτό και η παρουσίαση στο κεφάλαιο 21 παραμένει ατελής και ανολοκληρώτη και τα συμπεράσματα που τυχόν αντλούμε από εκείνο το κεφάλαιο δεν μπορούν παρά να είναι προσωρινά και εκκρεμή. Το τι θα μπορούσε να καταλάβει τη θέση αυτής της *ωστικής δύναμης* που μετατρέπει την κλειστή λούπα της απλής αναπαραγωγής στην ανοιχτή σπείρα της κεφαλαιακής συσσώρευσης θα μας το αποκαλύψουν οι επόμενες ενότητες.

Ενότητα 2. Εσφαλμένη αντίληψη της αναπαραγωγής σε διευρυμένη κλίμακα από την πλευρά της πολιτικής οικονομίας.

Η κλασική πολιτική οικονομία διατηρεί μια εσφαλμένη αντίληψη σχετικά με τη διαδικασία της αναπαραγωγής και ιδιαίτερα της συσσώρευσης του κεφαλαίου σε διευρυμένη κλίμακα. Οι Smith και Ricardo, αντιμετωπίζουν το κεφάλαιο που δεν καταναλώνεται αλλά επανεπενδύεται ως μετατρέπόμενο εξ ολοκλήρου σε αγορά εργασιακής δύναμης — σε μεταβλητό κεφάλαιο δηλαδή. Αυτή η προσέγγιση παρουσιάζει την αναπαραγωγή του κεφαλαίου ως μια σχεδόν αλτρουιστική διαδικασία, όπου η επένδυση ωφελεί (και) τους εργάτες. Έτσι, η πραγματική εκμετάλλευση συγκαλύπτεται κάτω από τον πέπλο της φαινομενικής ωφέλειας όλων.

Οι κλασικοί προβαίνουν στη διάκριση ανάμεσα σε παραγωγικούς και μη παραγωγικούς εργάτες: οι πρώτοι είναι αυτοί που παράγουν εμπορεύματα, άρα και υπεραξία· οι δεύτεροι (όπως οι οικιακές βοηθοί) δεν συμβάλλουν στην παραγωγή κέρδους και συνεπώς θεωρούνται μη παραγωγικοί. Ο Μαρξ αποδέχεται αυτή τη διάκριση, αλλά της προσδίδει βάθος: μια εργασία είναι παραγωγική μόνο όταν παράγει μια χρησιμότητα που ενσωματώνεται σε εμπόρευμα. Υπό αυτό το πρίσμα, παραγωγική είναι όποια εργασία αγοράζει ο κεφαλαιοκράτης για να παραγάγει υπεραξία, όχι για να ικανοποιήσει δικές του απολαύσεις.

Εδώ γίνεται μια σύνδεση με το ήθος του καπιταλισμού, το οποίο ο Max Weber εξετάζει μέσα από το πρίσμα της προτεσταντικής ηθικής. Για τον Weber, η συσσώρευση δεν απορρέει από τη λογική της εκμετάλλευσης, αλλά από μια εσωτερικευμένη ηθική επιταγή: την εγκράτεια και την αποχή από τη σπατάλη, ως μέσο σωτηρίας της ψυχής. Ενώ για τον Μαρξ η εγκράτεια είναι λειτουργική ανάγκη του κεφαλαιοκρατικού συστήματος, που κινεί τον μοχλό για περαιτέρω κέρδος, για τον Weber είναι ηθική στάση με πολιτισμικές ρίζες. Η κεφαλαιοκρατική παραγωγή είναι για εκείνον μια δυναμική διαδικασία, εντελώς διαφορετική από τον θησαυρισμό, που αντιπροσωπεύει τη στατική αποταμίευση χωρίς κυκλοφορία — όπως ακριβώς τη συμβολίζει ο τοκογλύφος Γκομπσέκ

στο έργο του Μπαλζάκ. Ο Γκομπσέκ, απομονωμένος και εμμονικός με την αποταμίευση, ενσαρκώνει τον «νεκρό» πλούτο, το κεφάλαιο που δεν κυκλοφορεί, δεν μεταμορφώνεται, δεν παράγει νέο κεφάλαιο.

Ενότητα 3. Διαίρεση της υπεραξίας σε κεφάλαιο και σε εισόδημα. Η θεωρία της εγκράτειας.

Στο προηγούμενο κεφάλαιο εξετάσαμε την υπεραξία, ή το υπερπροϊόν, μόνο ως ατομικό καταναλωτικό κονδύλι του κεφαλαιοκράτη, και στο παρόν κεφάλαιο μέχρι τώρα μόνο ως κονδύλι συσσώρευσης. Δεν είναι όμως ούτε μόνο το ένα ούτε μόνο το άλλο, αλλά και τα δύο ταυτόχρονα. Ένα τμήμα της υπεραξίας καταναλώνεται από τον κεφαλαιοκράτη ως εισόδημα και ένα άλλο τμήμα χρησιμοποιείται ή συσσωρεύεται ως κεφάλαιο (σελ. 554).

Από την αρχή της ενότητας ο Μαρξ μας ξεκαθαρίζει ότι θα μιλήσει για δύο πράγματα: για τη κεφαλαιακή συσσώρευση αλλά και για την ατομική κατανάλωση των κεφαλαιοκρατών. Και όπως θα αναδειχθεί στη ροή της ενότητας, θα μας μιλήσει συγχρόνως για δύο ορμές που εμψυχώνουν αυτές τις δύο τάσεις: την «ορμή της συσσώρευσης» και «την ορμή της απόλαυσης» (σελ. 557).

Εδώ έχουμε μια σαφή κειμενική αναφορά σε μια ορμή και, όπως τυχαίως, μια ορμή αναζητούσαμε παραπάνω για να δικαιολογήσουμε τη μετατροπή του βρόχου της απλής αναπαραγωγής στη σπείρα της συσσώρευσης. Λες και το είχαμε σχεδιάσει! Ο Ben Fowkes, ο Άγγλος μεταφραστής του *Κεφαλαίου* άλλοτε αποδίδει ως «πάθος (passion)», άλλοτε ως «επιθυμία (desire)». Αλλά το γερμανικό κείμενο είναι απαρέγκλιτο: κάθε φορά που εμφανίζεται ο όρος, χρησιμοποιείται το γερμανικό *Trieb*. Την ίδια ορμή, εκεί ως «ορμή θησαυρισμού» την είχαμε πρωτοσυναντήσει στο τρίτο κεφάλαιο για το χρήμα, στην υποενότητα για τον θησαυρισμό, υπό την εξής διατύπωση: «Η ορμή του θησαυρισμού είναι από τη φύση της άμετρη» (σελ. 109). Απίθανο να πρόκειται για σύμπτωση. Μάλιστα, σε εκείνο το σημείο ο Κάρολος επεσήμανε τα εξής:

Η ορμή του θησαυρισμού είναι από τη φύση της άμετρη. Ποιοτικά, ή σύμφωνα με τη μορφή του, το χρήμα είναι απεριορίστο, δηλαδή είναι γενικός αντιπρόσωπος του υλικού πλούτου, διότι είναι άμεσα μετατρέψιμο σε κάθε εμπόρευμα. Ταυτόχρονα όμως κάθε πραγματικό χρηματικό ποσό είναι ποσοτικά περιορισμένο και συνεπώς είναι ένα μέσο αγοράς περιορισμένης εμβέλειας. Αυτή η αντίφαση μεταξύ του ποσοτικού περιορισμού και της ποιοτικής απεριοριστίας του χρήματος ωθεί το θησαυριστή διαρκώς πίσω στο σισύφειο έργο της συσσώρευσης (σελ. 109).

Ας κρατήσουμε εδώ αυτήν την αντίφαση ανάμεσα στο πεπερασμένο κάθε συγκεκριμένου θησαυρισμένου ποσού και το απεριορίστο που εγγράφεται στην ίδια τη μορφή του χρήματος. Θα την ξαναδούμε όταν θα μιλήσουμε για τον διχασμό του καπιταλιστή ανάμεσα στην κατανάλωση και στη συσσώρευση.

Βρισκόμαστε ακόμη μερικές δεκαετίες προτού ο Φρόιντ ξεκινήσει να μορφοποιεί την ψυχαναλυτική θεωρία και πιο συγκεκριμένα κάμποσες δεκαετίες πριν το 1915, όταν ο Φρόιντ δημοσιεύει τη μονογραφία του *Ενορμήσεις και ορμικά πεπρωμένα*, που αποτελεί και την πρώτη απόπειρα συστηματικής μελέτης των ορμών. Προφανώς ο Μαρξ δεν έχει στη διάθεσή του τις επεξεργασίες του Φρόιντ, ούτε και θα ήταν υποχρεωμένος να τις ακολουθήσει, σε περίπτωση που είχε προλάβει να τις μελετήσει. Ωστόσο, ίσως μία ρηχή και επιπόλαιη αναδίφηση στην ψυχαναλυτική θεωρία να συνέβαλε στην κατανόηση της ενότητας, ή έστω να φώτιζε το περιεχόμενο από ένα διαφορετικό, πλην όμως ενδιαφέρον πρίσμα.

Το φροϋδικό *Trieb* μεταφραζόταν αρχικά στα αγγλικά ως «instinct» και στα ελληνικά ως «ένστικτο». Πλέον, προκειμένου να αποφευχθούν οι βιολογικίστικες συνδηλώσεις του όρου, αποδίδεται ως «drive» και ως «ενόρμηση» αντίστοιχα. Δικαιούμαστε, επομένως, να υιοθετήσουμε αυτήν την ορολογία και, από εδώ και στο εξής, να αντικαταστήσουμε τις διατυπώσεις «ορμή», «δύναμη», «ώση», «ώθηση» που επιστρατεύσαμε στην αρχή, με τον όρο «ενόρμηση». Ο ακριβής τύπος της ενόρμησης δεν είναι προσδιορισμένος με ακρίβεια στο έργο του Φρόιντ και μάλιστα αλλάζει με τη μετάβαση από τη μία τοπική στην επόμενη. Η συχνότερα επαναλαμβανόμενη εντοπιστική θέλει την ενόρμηση να αναδύεται από τον οριακό χώρο (liminal) μεταξύ σωματικής και ψυχικής οργάνωσης. Αυτό που έχει σημασία να κρατήσουμε είναι ότι πρόκειται για βαθιά ψυχική δομή, κάπου ανάμεσα στη φυσιολογία και στο Ασυνείδητο (ή στο Αυτό) και όχι για ψυχική οργάνωση της επιφάνειας, όπως το Συνειδητό (ή το Εγώ και το Υπερεγώ). Η ενόρμηση είναι τεκτονική ανάδευση βαθιών γεωλογικών στρωμάτων, όχι περιορισμένη σεισμική κίνηση φλοιικών στοιβάδων. Προς την ίδια κατεύθυνση κινείται και η μαρξική σκέψη, αν κρίνουμε από τις κάτωθι διατυπώσεις:

Μόνο εφόσον ο κεφαλαιοκράτης είναι προσωποποιημένο κεφάλαιο έχει ιστορική αξία [...] Μόνο σ' αυτόν τον βαθμό περιέχεται η δική του παροδική αναγκαιότητα στην παροδική αναγκαιότητα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Στον ίδιο βαθμό όμως, το παρωθητικό κίνητρό του δεν είναι η χρηστική αξία και η απόλαυση, αλλά η ανταλλακτική αξία και η αύξησή της (σελ. 554-555).

Και παρακάτω:

Μόνο ως προσωποποίηση του κεφαλαίου είναι αξιολογικός ο κεφαλαιοκράτης. Ως τέτοιος, διέπεται από την ορμή του απόλυτου πλουτισμού. Αυτό όμως που στο θησαυριστή εμφανίζεται ως ατομική μανία, στον κεφαλαιοκράτη είναι αποτέλεσμα του κοινωνικού μηχανισμού, στον οποίο αποτελεί μόνο έναν τροχό. Πέραν τούτου, η ανάπτυξη της κεφαλαιοκρατικής παραγωγής μετατρέπεται σε αναγκαιότητα τη διαρκή αύξηση του κεφαλαίου που έχει επενδυθεί σε μια βιομηχανική επιχείρηση, και ο ανταγωνισμός επιβάλλει σε κάθε ατομικό κεφαλαιοκράτη τους εγγενείς νόμους του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής ως εξωτερικούς καταναγκαστικούς όρους. Τον αναγκάζει να διευρύνει διαρκώς το κεφάλαιό του για να το διατηρεί, και μπορεί να το διευρύνει μόνο μέσα από προοδευτική συσσώρευση (σελ 555).

Η εγκράτεια του κεφαλαιοκράτη να μην καταβροχθίσει το σύνολο της υπεραξίας παρουσιάζεται ως βασικό χαρακτηριστικό του καπιταλιστικού συστήματος. Η λειτουργία του είναι εδώ και πάλι ως «προσωποποιημένου» κεφαλαίου, η «μη κατανάλωση» παρουσιάζεται φαινομενικά ως αποφασιακή πράξη αλλά είναι ταυτοχρόνως πλήρως ενσωματωμένη στο πως λειτουργεί ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής. Το προσωπικό κεφάλαιο του κεφαλαιοκράτη είναι χρονικά καθορισμένο, η μη κατασπατάληση της σύνολης υπεραξίας συνδέεται όμως με τη διαχρονικότητα του συστήματος και της επιβιώσής του.

Παρακάτω, ο Μαρξ χρησιμοποιεί τον όρο «Σιββώλεθ» (σελ. 558) για να δηλώσει το κριτήριο που διαχωρίζει τον αληθινό καπιταλιστή από τον απλώς πλούσιο. Όπως στην βιβλική αφήγηση η σωστή προφορά της λέξης αποκάλυπτε την ταυτότητα ενός ανθρώπου, έτσι και η μετατροπή της υπεραξίας σε κεφάλαιο —δηλαδή η επανεπένδυση του κέρδους στην παραγωγή— είναι το διακριτικό γνώρισμα του καπιταλιστή. Δεν αρκεί να αποκομίζει κανείς υπεραξία, αλλά οφείλει να τη συσσωρεύει, να τη μετατρέπει σε νέο κεφάλαιο. Με αυτόν τον τρόπο, υπογραμμίζεται πως η ουσία του καπιταλισμού βρίσκεται στην αναγκαστική και διαρκή συσσώρευση, και όχι απλώς στην ιδιοκτησία πλούτου.

Η ενόρμηση της συσσώρευσης είναι η φυγόκεντρος δύναμη που μετατρέπει τη λούπα σε σπείρα. Ο κεφαλαιοκράτης διέπεται από την ενόρμηση του πλουτισμού μόνο στον βαθμό που ο ίδιος αποτελεί την προσωποποίηση του κεφαλαίου. Τον καθοδηγεί η ενόρμηση της συσσώρευσης αλλά η ενόρμηση αυτή δεν ανήκει στον ίδιο. Υπαγορεύεται από τη λογική του κοινωνικού δεσμού. Στις πρώτες σελίδες της ενότητας 3 για την εγκράτεια, ο Μαρξ αναλύει το *ορμικό πεπρωμένο* ενός υποκειμένου, αλλά το υποκείμενο που ξαπλώνει στο ντιβάνι του αναλυτή δεν είναι ο μεμονωμένος κεφαλαιοκράτης, ούτε και η ιδιοκτήτρια τάξη ως συλλογικό υποκείμενο: *αναλυόμενο* είναι το *αυτόματο υποκείμενο*. Το αυτόματο υποκείμενο, όπως αποκαλύπτει ο τίτλος του, είναι συγχρόνως το υποκείμενο που κατατρώχεται από τις ενορμήσεις του και συγχρόνως ο αυτοματισμός της ίδιας της ενόρμησης. Εξ ου και ο χαρακτηρισμός «αυτόματο», αυτόματο όπως και τα ένστικτα. Το αυτόματο υποκείμενο *είναι* ενόρμηση. Όπως και στην περίπτωση της «συσσώρευσης του κεφαλαίου», η «ενόρμηση του αυτόματου υποκειμένου» είναι μια γενική *υποκειμενική*. Η ενόρμηση του κεφαλαιοκράτη για συσσώρευση ωστόσο, είναι γενική *αντικειμενική*. Η ενόρμηση επιδρά πάνω του, δεν προέρχεται από αυτόν.

Στις επόμενες σελίδες της ενότητας ο Μαρξ μετατοπίζει το αντικείμενο της ανάλυσής του από την αντικειμενική λογική της συσσώρευσης στην ψυχική οργάνωση των κεφαλαιοκρατών. Αυτήν τη φορά στο ντιβάνι ξαπλώνει η τάξη των καπιταλιστών. Αποφαίνεται ότι ενώ οι πρώτοι κεφαλαιοκράτες εμφορούνταν από το αίσθημα της εγκράτειας, οι σύγχρονοι του διχάζονται ψυχικά ανάμεσα στην ενόρμηση της συσσώρευσης και στην ενόρμηση της απόλαυσης.

Με την ανάπτυξη του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής, της συσσώρευσης και του πλούτου, ο κεφαλαιοκράτης παύει να είναι απλή ενσάρκωση του κεφαλαίου. Νιώθει ένα «ανθρώπινο ρίγος» για τον δικό του Αδάμ και μορφώνεται

σε τέτοιον βαθμό, ώστε καταγελά τα φληναφήματα περί ασκητικής ως μια προκατάληψη του ξεπερασμένου θησαυριστή. Ενώ ο κλασικός κεφαλαιοκράτης καυτηριάζει την ατομική κατανάλωση ως αμαρτία εις βάρος της λειτουργίας του και της «εγκράτειας» του χάριν της συσσώρευσης, ο εκσυγχρονισμένος κεφαλαιοκράτης είναι σε θέση να συλλάβει τη συσσώρευση ως «απάρνηση» της ορμής προς απόλαυση. «Δύο ψυχές, αχ! κατοικούν μες στο δικό του κορμί κι αποζητά η καθεμιά την άλλη να χωρίσει!» (σελ. 556).

Όπως μας δείχνει και το παράδειγμα «της βιομηχανίας του Μάντσεστερ» (σελ. 557), ο Μαρξ φαίνεται να εισάγει εδώ ένα ιστορικό παράγοντα: οι πρώτοι καπιταλιστές ήταν εγκρατείς (ενδεχομένως επηρεασμένοι από την Προτεσταντική Ηθική, όπως θα ήθελε ο Βέμπερ ή από τη Θεωρία της Εγκράτειας, όπως παρουσιάζεται στην παρούσα ενότητα), ωστόσο «στα στήθη» των νεότερων καπιταλιστών αναπτύσσεται μια

φαινομενική σύγκρουση ανάμεσα στην ορμή της συσσώρευσης και στην ορμή της απόλαυσης (σελ. 557).

Το μαρξικό σχήμα εδώ είναι λίγο συγκεχυμένο. Ενδεχομένως να βρισκόμαστε πλέον στη σφαίρα της επιφάνειας. Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι μια ενόρμηση προσκρούει σε ένα Υπερεγώ που απαγορεύει. Μια ιδεολογία (αυτή της εγκράτειας) φράσσει την ικανοποίηση της επιθυμίας). Ή ίσως, πιο πιστά στο κείμενο, να μπορούσαμε να μιλήσουμε για δύο ενορμήσεις που έρχονται σε σύγκρουση. Ή ότι μία ενόρμηση υφίσταται «απάρνηση» (δικαιούμεστε, ίσως, να σκεφτούμε την ψυχαναλυτική έννοια της «απώθησης» εδώ;) από την επιταγή της συσσώρευσης. Ο κεφαλαιοκράτης εδώ υποκειμενοποιείται, και ως υποκείμενο πλέον πάσχει από έναν εσωτερικό διχασμό: είναι ένα διχασμένο υποκείμενο. Η αφηρημένη, καθολική, αντικειμενική «άμετρη» ενόρμηση για συσσώρευση επιβάλλεται επί της ατομικής, πεπερασμένης ενόρμησης για ηδονισμό του έκαστου καπιταλιστή. Ο Malthus επιθυμούσε αυτόν το εσωτερικό διχασμό του κεφαλαιοκράτη να τον εξωτερικεύσει:

Ο Malthus στην αρχή της δεκαετίας του 1820 υπερασπίστηκε έναν καταμερισμό εργασίας που αναθέτει το έργο της συσσώρευσης στον κεφαλαιοκράτη ο οποίος εμπλέκεται πραγματικά στην παραγωγή, ενώ στους άλλους συμμετόχους στην υπεραξία, στη γαιοκτητική αριστοκρατία, στους προσοδοευματούχους του κράτους και της Εκκλησίας κ.λπ., αναθέτει το έργο της σπατάλης. Είναι εξαιρετικά σημαντικό, λέει, «να διατηρούνται χωριστά το πάθος για το ξόδεμα και το πάθος για τη συσσώρευση (the passion for expenditure and the passion for accumulation)» (σελ. 558).

Αλλά η εξωτερίκευση αυτού του διχασμού δεν μπορεί και να τον άρει: ο κεφαλαιοκράτης παραμένει διχασμένος ανάμεσα στην πεπερασμένη ενόρμηση για κατανάλωση και στην απεριόριστη ενόρμηση για συσσώρευση.

Ενότητα 4. Συνθήκες οι οποίες καθορίζουν την έκταση της συσσώρευσης ανεξάρτητα από την αναλογική διαίρεση της υπεραξίας σε κεφάλαιο και σε εισόδημα.

Ο Μαρξ έχει ήδη εξηγήσει ότι η υπεραξία χωρίζεται σε ένα μέρος που καταναλώνεται από τον κεφαλαιοκράτη (εισόδημα) και ένα μέρος που επανεπενδύεται (νέο κεφάλαιο). Η έκταση του δεύτερου μέρους, της συσσώρευσης, δεν εξαρτάται, όμως, μόνο από το κατά πόσο θα συνεχίσει ο καπιταλιστής να διατηρεί αυτή την αναλογία επανεπένδυσης (δηλαδή από το πόσο «εγκρατής» θα είναι), αλλά και από τους εξής παράγοντες:

1. Βαθμός εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης

Θυμόμαστε ότι το ποσοστό της υπεραξίας εξαρτάται κατ' αρχάς από το βαθμό εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης»(σ.562).

Το ποσοστό υπεραξίας (δηλαδή πόση από την εργασία μετατρέπεται σε υπεραξία) εξαρτάται πρώτα και κύρια από το πόση εκμετάλλευση πέφτει στους εργάτες. Όσο περισσότερη υπεραξία εξάγεται από την ίδια εργάσιμη ημέρα → τόσο μεγαλύτερο μέρος μπορεί να επανεπενδυθεί. Ενώ σε προηγούμενα μέρη έχει αναφερθεί σαφώς ότι ο μισθός των εργατριών πρέπει να αρκεί τουλάχιστον για την αναπαραγωγή τους, εδώ λέει ότι :

Η βίαιη υποβάθμιση του εργατικού μισθού κάτω από αυτή την αξία [της εργασιακής δύναμης] παίζει εντούτοις έναν πολύ σημαντικό ρόλο...μετατρέπει εντός ορισμένων ορίων, το αναγκαίο κονδύλι κατανάλωσης του εργάτη σε ένα κονδύλι συσσώρευσης του κεφαλαίου (σ.562).

Επιπλέον:

Εάν όμως οι εργάτες μπορούσαν να ζήσουν με αέρα, δε θα χρειαζόταν να τους αγοράσεις κανείς σε καμία τιμή. Το μηδενικό κόστος τους είναι λοιπόν ένα όριο με τη μαθηματική έννοια, πάντα ανέφικτο, αν και διαρκώς προσεγγίσιμο. Η μόνη τάση του κεφαλαίου είναι να τους υποβιβάζει στο σημείο μηδέν (σ. 563).

Το κεφάλαιο, δηλαδή, προσπαθεί διαρκώς να μειώνει το κόστος διαβίωσής τους στο ελάχιστο δυνατό, με τάση προς το μηδέν σαν να επρόκειτο για μαθηματικό όριο. Ποτέ δεν μπορεί να φτάσει πράγματι το σημείο μηδέν, αξιοποιεί, όμως μηχανισμούς προσέγγισης του μηδενικού κόστους, όπως ολοένα χαμηλότερους μισθούς, απολύσεις, ευέλικτη εργασία, επιδόματα αντί μισθού κ.λπ.

Αναδύεται, στο σημείο αυτό μια αντίφαση. Πώς γίνεται, δηλαδή, ο εργατικός μισθός να τείνει κάτω από την αξία της εργασιακής δύναμης (άρα κάτω από την ικανότητα του εργάτη για απλή επιβίωση). Ενώ το κεφάλαιο ρέπει διαρκώς προς το μηδενικό κόστος, η εσωτερική λογική του συστήματος δεν το επιτρέπει αυτό, καθώς αν συνέβαινε δε θα ήταν δυνατόν να επιτευχθεί ούτε η απλή αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης, πόλλω δε μάλλον η διευρυμένη.

2. Αύξηση της παραγωγικής δύναμης της εργασίας

Όσο πιο αποδοτικοί είναι οι εργάτες, τόσο λιγότερη εργασία χρειάζεται για την παραγωγή αξίας. Η αύξηση της υπεραξίας μπορεί να γίνει στην ουσία με πολύ μικρή επένδυση από την πλευρά του κεφαλαιοκράτη, δηλαδή χωρίς να επενδύσει σε νέο σταθερό κεφάλαιο, μέσω της εντατικοποίησης της εργασίας των υπαρχόντων εργατών ή παράτασης του εργάσιμου χρόνου τους - έτσι δεν αυξάνεται το κόστος για τον καπιταλιστή.

3. Αναλογία μεταξύ επενδυμένου και καταναλωμένου κεφαλαίου

Η αναφορά αυτή αφορά ουσιαστικά τη δυσανάλογη σχέση ανάμεσα στο σταθερό και το μεταβλητό κεφάλαιο – καθώς το πρώτο δεν δημιουργεί νέα αξία. Εδώ, ο Μαρξ διαχωρίζει την ένταση της εργασίας από την αύξηση της παραγωγικότητας και επικεντρώνεται στη δεύτερη.

Όταν η τιμή των μέσων παραγωγής μειώνεται λόγω της αυξημένης παραγωγικότητας, ο καπιταλιστής μπορεί, με την ίδια ποσότητα παραγόμενης υπεραξίας, να αγοράσει ακόμη περισσότερα μέσα παραγωγής και έτσι να επεκταθεί. Το χρησιμοποιούμενο κεφάλαιο (σταθερό) δεν καταναλώνεται εξ ολοκλήρου σε κάθε χρονική στιγμή και δεν προσθέτει γρήγορα όλη την αξία στο παραγόμενο προϊόν. Αυτό δημιουργεί μια αναντιστοιχία ανάμεσα στο συνολικό κεφάλαιο που τίθεται σε κίνηση και στο μέρος του που πραγματικά μεταβιβάζει αξία. Όσο αυξάνεται αυτή η δυσαναλογία, τόσο δυσκολότερη γίνεται η γρήγορη απόδοση του κεφαλαίου, επηρεάζοντας την έκταση και την ταχύτητα της συσσώρευσης. Η επιστημονική και τεχνική πρόοδος που επιτρέπει την εισαγωγή νέων, βελτιωμένων μηχανημάτων, λειτουργούν ως μηχανισμοί επέκτασης του κεφαλαίου, ανεξάρτητα από το μέγεθος του αρχικού κεφαλαίου.

Επιπλέον με την εισαγωγή των νέων μηχανημάτων και την αντίστοιχη μείωση της αξίας των εμπορευμάτων ως μέσων κατανάλωσης, ο καπιταλιστής λειτουργεί πιο αποδοτικά και ως καταναλωτής: μέσω της αυξημένης παραγωγικότητας και της συνεπαγόμενης μείωσης του κόστους των εμπορευμάτων, μπορεί να βελτιώσει τις συνθήκες διαβίωσής του με τα ίδια χρήματα.

Τέλος, στη δυναμική της συσσώρευσης θα πρέπει να συνυπολογιστούν και τα μεγάλης κλίμακας έργα και υποδομές, τα οποία απαιτούν μακροχρόνιες και σταθερές επενδύσεις, και εντείνουν τη δυσανάλογη σχέση ανάμεσα στο επενδυμένο και στο καταναλωμένο κεφάλαιο.

4. Μέγεθος του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου

Όσο μεγαλύτερο είναι το ήδη συσσωρευμένο κεφάλαιο, τόσο περισσότερη υπεραξία παράγει, ακόμα κι αν η αναλογία παραμένει σταθερή. Ακόμα και αν οι άλλες παράμετροι παραμείνουν σταθερές, η ικανότητα συσσώρευσης εξαρτάται από το μέγεθος του κεφαλαίου που μπορεί να προκαταβάλει ο καπιταλιστής. Το μέγεθος του αρχικού

κεφαλαίου επηρεάζει τη δυνατότητα για συσσώρευση αν θεωρήσουμε τις υπόλοιπες σταθερές, όπως τον βαθμό εκμετάλλευσης, αμετάβλητες.

Η έκταση της συσσώρευσης δεν καθορίζεται μόνο από το πώς διανέμεται η υπεραξία ανάμεσα σε κεφάλαιο και κατανάλωση, αλλά από μια σειρά παραγόντων που εκφράζουν τις ίδιες τις εσωτερικές αντιφάσεις του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής. Ο βαθμός εκμετάλλευσης της εργασιακής δύναμης, η παραγωγικότητα της εργασίας, η αναλογία μεταξύ χρησιμοποιούμενου και καταναλισκόμενου κεφαλαίου και το μέγεθος του προκαταβεβλημένου κεφαλαίου, λειτουργούν αθροιστικά επηρεάζοντας την παραγωγή. Καθώς η διαδικασία συσσώρευσης στηρίζεται σε μια διαρκή αύξηση της υπεραξίας, αναδεικνύεται η βασική αντίφαση: όσο περισσότερο επιδιώκεται η συμπίεση του κόστους εργασίας και η αντικατάσταση της ζωντανής εργασίας, τόσο περιορίζεται και η ίδια η πηγή της αξίας. Αυτές οι αντιφάσεις γεννούν περιοδικές κρίσεις και ανεργία, αποκαλύπτοντας τα ιστορικά όρια του συστήματος.

Ενότητα 5. Το λεγόμενο εργασιακό κονδύλι

Ο Μαοξ εξετάζει την αναλογία της υπεραξίας που επανεπενδύεται ως μεταβλητό κεφάλαιο, δηλαδή το μέρος εκείνο που δαπανάται για την αγορά εργασιακής δύναμης. Αναφέρεται στην «πλάνη» της πολιτικής οικονομίας να θεωρεί ότι το ποσό που μπορεί να διατεθεί για την εργασία είναι κάτι προκαθορισμένο — το «εργασιακό κονδύλι».

«Στην πορεία της έρευνάς μας πρόκυψε πώς το κεφάλαιο δεν είναι πάγιο μέγεθος, αλλά ένα ελαστικό μέρος του κοινωνικού πλούτου, το οποίο κυμαίνεται διαρκώς ανάλογα με τη διαίρεση της υπεραξίας σε εισόδημα και σε πρόσθετο κεφάλαιο» (σ. 571).

Τονίζει ότι αυτό το κονδύλι μεταβάλλεται διαρκώς, με τον ρυθμό μεταβολής του συνολικού κοινωνικού πλούτου, δεν πρόκειται για σταθερό μέγεθος.

Η αναλογία καταμερισμού της υπεραξίας μεταξύ κατανάλωσης (εισόδημα) και συσσώρευσης (πρόσθετο κεφάλαιο) είναι μεταβλητό μέγεθος. Επαναλαμβάνει ότι ακόμη και μεγέθη όπως η γη, η εργασιακή δύναμη και η επιστημονική πρόοδος λειτουργούν ως «ελαστικές δυνάμεις». Με αυτό ως δεδομένο, ακόμη και ένα ποσοτικά μικρό κεφάλαιο μπορεί να παίξει σε ένα δυναμικά μεταβαλλόμενο χώρο δράσης.

Ο όρος *Arbeitsfonds* (εργασιακό κονδύλι) χρησιμοποιείται από τους κλασικούς οικονομολόγους για να δηλώσει το τμήμα του κεφαλαίου που προορίζεται για τη διατήρηση και αναπαραγωγή της εργασιακής δύναμης ως εάν να επρόκειτο για σταθερό μέγεθος που λειτουργεί ως φυσικό όριο.

Ο MacCulloch είχε επινοήσει το «wages of past labour» [αμοιβή για παρελθούσα εργασία] πολύ πριν ο Senior επινοήσει το «wages of abstinence» [αμοιβή για εγκράτεια] (σ.571).

Αναφέρεται στον Nassau William Senior (1790–1864), εκπρόσωπο της αστικής πολιτικής οικονομίας στον 19ο αιώνα. Ο Senior ήταν υπέρμαχος της θέσης ότι τα κέρδη και οι τόκοι είναι ανταμοιβή για την αποχή των καπιταλιστών από την κατανάλωση του κεφαλαίου τους. Οι καπιταλιστές θυσιάζουν τον χρόνο τους για να επενδύσουν, και έτσι δικαιούνται τα αντίστοιχα κέρδη. Η «εγκράτεια» του καπιταλιστή παρουσιάζεται ως ατομική απόφαση που δικαιούται έναν αντίστοιχο «μισθό».

Ο Μαρξ, σε αντίθεση με τις ανωτέρω θέσεις των υπερασπιστών του καπιταλιστικού συστήματος, θεωρεί πως το ποσό που διατίθεται ως μεταβλητό κεφάλαιο είναι απολύτως κοινωνικά προσδιορισμένο. Η αύξηση των μισθών είναι ζήτημα ταξικού αγώνα. Αντίστοιχα, το φαινόμενο της ανεργίας δεν είναι φυσικό και επόμενο, όπως υποστήριζε ο Malthus, αλλά αποτέλεσμα του κεφαλαιοκρατικού τρόπου παραγωγής.

Στο τέλος του κεφαλαίου αυτού προβαίνει σε μια σημαντική αναφορά σε σχέση με την εξαγωγή του κεφαλαίου εκτός της χώρας όπου παράγεται.

Ο συνολικός πλούτος που συσσωρεύεται μέσα σ' ένα χρόνο στην Αγγλία χωρίζεται σε δύο μέρη. Ένα μέρος χρησιμοποιείται στην Αγγλία, για τη συντήρηση της δικής μας βιομηχανίας. Ένα άλλο τμήμα εξάγεται σε άλλες χώρες(σ. 574).

Το κεφάλαιο διαχέεται σε παγκόσμια κλίμακα και μάλιστα στο μεγαλύτερο τμήμα του ενισχύοντας την ανισότητα, αφού μόνο σε πληρωμές των μισθών των εργατριών και εργατών που έχουν παράξει αυτή την υπεραξία δεν επιστρέφεται. Ακόμα κι αν δεν τα καταναλώνει ο ίδιος κεφαλαιοκράτης λόγω της εγκρατούς του διάθεσης, το κεφάλαιο «μεταναστεύει» με διάφορους τρόπους ψάχνοντας ακόμα ευνοϊκότερες συνθήκες συσσώρευσης.

Επίλογος

Από τα πρώτα χρόνια της εδραίωσης της ψυχανάλυσης έχει υπάρξει ένα ιστορικό beef ανάμεσα στον ίδιο τον Φρόιντ και τον μαθητή του Άντλερ. Θα μπορούσε να περιγραφεί επιγραμματικά ως ένα beef μεταξύ της θεωρίας του Ασυνειδήτου και της Ψυχανάλυσης του Εγώ. Την ίδια διαμάχη συνεχίζει η Σχολή της Φρανκφούρτης (Αντόρνο και Μαρκούζε, στην προκειμένη περίπτωση), παίρνοντας το μέρος του Φρόιντ κόντρα στους Νεοφροϋδικούς (Χόρνεϊ και Φρομ). Οι ρεβιζιονιστές της Ψυχανάλυσης του Εγώ απορρίπτουν την προβλεπόμενη θέση που καταλαμβάνει στη φροϋδική θεωρία το ασυνείδητο και οι ενορμήσεις. Τους φαίνεται ότι μια τέτοια θεωρία ρέπει προς τον βιολογισμό, ότι εστιάζει με τρόπο αναντίστοιχο στα τραύματα της παιδικής ηλικίας, ότι είναι μοιρολατρική, ανελεύθερη και ότι δεν παρέχει μια πιθανή έξοδο από τη δυστυχία. Ο Φρόιντ επιμένει ότι ο πολιτισμός οφείλει να καταπνίγει τις ενορμήσεις και συνεπώς είναι μια αναγκαία και αναπόφευκτη πηγή δυστυχίας. Οι σοσιαλιστές Άντλερ και Φρομ αμφισβητούν την εμμονή του συντηρητικού Φρόιντ να επαναφέρει τον προκαθορισμό που ασκούν οι ενορμήσεις πάνω στο υποκείμενο: Αυτοί προτιμούν να μιλούν για ένα

πεφωτισμένο Εγώ που, μέσα από την κατάλληλη στήριξη και καθοδήγηση, μπορεί να ξεπεράσει τις ουλές του και να ζήσει ολοκληρωμένο και ευτυχισμένο. Προσπαθούν να υπερβούν τη φροϋδική απαισιοδοξία και να διανοίξουν ένα σοσιαλιστικό μέλλον κοινωνικής χειραφέτησης και συλλογικής ευτυχίας.

Είναι, εκ πρώτης όψης, αξιοπερίεργο που η Κριτική Θεωρία της Σχολής της Φρανκφούρτης, αν και ταγμένη στην κριτική της καπιταλιστικής κοινωνίας, επιλέγει να ταχθεί υπέρ της θεωρίας του Φρόιντ για το Ασυνείδητο και να αντιπαρατεθεί με τους σοσιαλιστές Νεοφροϋδικούς. Ωστόσο, οι Αντόρνο και Μαρκούζε διαβλέπουν στη φροϋδική θεωρία των ενορμήσεων μια πιο ριζική κριτική του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής από ό,τι είναι σε θέση να παρέχει η Ψυχολογία του Εγώ. Θεωρούν ότι η έμφαση στις (κοινωνικά οργανωμένες) ενορμήσεις παρέχει μια πιο πιστή και πιο βαθιά εξήγηση του εσωτερικού μηχανισμού της καπιταλιστικής συσσώρευσης από ό,τι η επιφανειακή αισιοδοξία των ρεβιζιονιστών. Για τη Σχολή της Φρανκφούρτης η απαισιοδοξία του Φρόιντ που πιστεύει ότι ο πολιτισμός είναι αναπόφευκτα πηγή δυστυχίας, μπορεί να λειτουργήσει ως εφελκυστήρας για την πλήρη απόρριψη του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής ως ασυμβίβαστου με την ανθρώπινη ευτυχία. Αντίθετα, στις μεταρρυθμιστικές θεωρίες των νεοφροϋδικών η Σχολή της Φρανκφούρτης αναγιγνώσκει μια τάση συμβιβασμού με την καπιταλιστική πραγματικότητα. Η ψυχολογία του Εγώ εύκολα μπορεί να υποπέσει σε φτηνές συμβουλές αυτοβελτίωσης και σε οδηγίες για καλύτερη προσαρμογή σε έναν δύστυχο κόσμο.

Δανειζόμαστε αυτό το ιστορικό beef για να ισχυριστούμε τα κάτωθι: ο «φετιχιστικός χαρακτήρας του εμπορεύματος», η αξία ως «φαντασματική αντικειμενικότητα», το «αυτόματο υποκείμενο», είναι κατηγορίες που μας επιτρέπουν να αποκωδικοποιήσουμε τις βαθιές «ψυχικές» ενορμήσεις του καπιταλιστικού τρόπου παραγωγής. Μας επιτρέπουν να εντοπίσουμε στα μύχια της «κεφαλαιακής σχέσης» μια τυφλή, απρόσωπη, καταναγκαστική ενόρμηση για συσσώρευση που επιτρέπει την αναπαραγωγή της καπιταλιστικής σχέσης σε «διευρυμένη κλίμακα», σε ένα ατέρμονο σπирάλ που διαρκώς επεκτείνεται.

Χωρίς αυτήν την κατανόηση της εσωτερικής, αυτόματης ενόρμησης, μένουμε με μια λούπα, όχι με μια σπείρα, μένουμε στην απλή αναπαραγωγή. Στο κεφάλαιο της απλής αναπαραγωγής ο Μαρξ μας προσδιόρισε ότι η «εμπορευματική μορφή του προϊόντος» και η «χρηματική μορφή του εμπορεύματος» «αποκρύπτουν» τον χωρισμό αυτής της κοινωνίας στην εργατική τάξη και στην τάξη των κεφαλαιοκρατών. Αυτό είναι απόλυτα αληθές αλλά συγχρόνως και ανεπαρκές: κάθε ιστορική κοινωνία υπήρξε κοινωνία ταξική. Ακόμη και αν προσθέσουμε σε αυτήν τη διαπίστωση το γεγονός ότι στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής αυτή η ταξική σχέση μυστικοποιείται, αποκρύπτεται πίσω από τη χρηματική μορφή του μισθού, την ονομαστική ισότητα και ελευθερία των ανταλλαγών και τα ιδεολογήματα της «θεωρίας της εγκράτειας» και της «προτεσταντικής ηθικής», που όλα αυτά είναι εξίσου αληθείς διαπιστώσεις, πάλι δεν έχουμε προσεγγίσει την κατανόηση της ολότητας. Αυτό που πραγματικά διαχωρίζει τον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής από τις υπόλοιπες ιστορικές κοινωνίες είναι αυτή η βύθια ενόρμηση, το κεφάλαιο που γεννιέται από το κεφάλαιο, η αυτοαξιοποιούμενη

αξία, το Χ-Ε-Χ', ο εμμενής καταναγκασμός για συσσώρευση σε διευρυμένη κλίμακα. Η κριτική της πολιτικής οικονομίας, τουλάχιστον όπως την ασκεί ο Μαρξ, δεν είναι απλώς ανασκευή των θεωριών των αστών οικονομολόγων, είναι η ανάδειξη της αντικειμενικής ενόρμησης για συσσώρευση. Αλλιώς είναι σαν ψυχανάλυση χωρίς το Ασυνείδητο.

Θέματα προς συζήτηση

1. Στην Αμερική, Βόρεια τε και Νότια, σε κάποια περίοδο (του 19^{ου} αιώνα, μάλλον) τους είχε πιάσει ο πυρετός των εξορύξεων. Μόλις μάθαιναν ότι κάπου ανακαλύφθηκε κοιτάσμα κάποιου ορυκτού, έσπευδαν οι καπιταλιστές και έστηναν ορυχείο, στη μέση του πουθενά. Για να στεγαστούν οι εργάτες που προσέρχονταν να εργαστούν στις μίνες, φτιαχνόντουσαν παραγκούπολεις γύρω από το σκάμμα. Τα σπίτια εκεί ανήκαν προφανώς στην εξορυκτική εταιρεία που τα έστηνε. Ομοίως και τα παντοπωλεία και τα υπόλοιπα καταστήματα που άνοιγαν, οι κιγκαλερίες, τα μαγαζιά που πουλούσαν εργαλεία, τα σαλούν, τα μανάβικα κ.λπ. Οπότε οι μεταλλωρύχοι που αναγκάζονταν να μένουν εκεί χωρίς άλλη επιλογή, εργάζονταν για την εταιρεία, πληρώνονταν την αξία της εργασιακής τους δύναμης και όχι την εργασία που είχαν προσφέρει, και μετά, για την αναπαραγωγή τους, ξόδευαν τα χρήματα στα μαγαζιά της εταιρείας, με επιπλέον κέρδος για τα αφεντικά τους. Και όταν δεν έφταναν τα χρήματα, δανείζονταν και πάλι από την εταιρεία, με το αζημίωτο πάντα, και για την εξόφληση των δανείων δέχονταν παρακρατήσεις τμήματος του μισθού τους.

Κατά την περίοδο του συστήματος του Jim Crow στον Νότο των ΗΠΑ οι απελεύθεροι σκλάβοι μετατράπηκαν σε σχεδόν δουλοπάροικους μέσα από τη ρατσιστική βία και το σύστημα της επίμορτης εργασίας (sharecropping). Οι λευκοί γαιοκτήμονες τους παραχωρούσαν κομμάτια γης για να τη δουλέψουν (χωρίς να χάνουν την κυριότητα) και ως αποζημίωση έπαιρναν μερίδιο από τη σοδειά. Το θέμα είναι ότι τυχόν εργαλεία για την αγροκαλλιέργεια ή τον ετήσιο σπόρο, ή επιπλέον προϊόντα για τη διαβίωσή τους, πέρα από αυτά που καλλιεργούσαν, οι μαύροι τα αγόραζαν από τους γαιοκτήμονες. Με δάνεια και τόκους, αν δεν ήταν σε θέση να τα αποπληρώσουν άμεσα. Αυτό παγίδευε τις μαύρες αγροτικές οικογένειες του Νότου σε μια σχεδόν φεουδαρχική σχέση υποτέλειας μέσω του χρέους, που δεν τους επέτρεπε ούτε δικό τους κλήρο να αποκτήσουν, ούτε να φύγουν αναζητώντας την τύχη τους στον Βορρά, καθώς όφειλαν να αποπληρώσουν τα χρέη προς τους λευκούς ιδιοκτήτες γης.

Αυτά τα δύο παραδείγματα, καθώς και τόσα άλλα, αντίστοιχα, σκανδαλίζουν και εμάς αλλά και τον φιλελεύθερο, ανθρωπιστή αναγνώστη, διότι ακριβώς, δεν σέβονται τη διπλή ελευθερία του προλετάριου. Επομένως, η ισότητα της ανταλλαγής και η διπλή ελευθερία δεν είναι απλά μυστικοποιήσεις που κρύβουν την αλήθεια. Είναι αναγκαίοι όροι εμφάνισης της μισθωτής εργασίας στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Και ως εκ τούτου, αληθείς. Γι' αυτό και μας θορυβεί η παγίδευση και η απουσία επιλογών που βίωναν οι προλετάριοι σε αυτές τις συνθήκες. Αν, όμως, το εξετάσουμε στην μακροκλίμακα, όπως κάνει ο Μαρξ σε αυτό το κεφάλαιο, αυτό ακριβώς δεν συμβαίνει

στην κεφαλαιοκρατική παραγωγή, ως ολότητα; Δεν βρίσκονται όλες οι προλεταρίες σε παρόμοια ομηρία; Από αυτήν την άποψη η εκμεταλλευτική σχέση όντως αποκρύπτεται δια της ελεύθερης ανταλλαγής. Πώς αίρει, λοιπόν, μια απόκρυψη, πώς αποκαλύπτει ένα επιφανινόμιο όταν η απουσία του κάνει τα πράγματα χειρότερα για τις εκμεταλλευόμενες; Πώς μπορεί να ερμηνευτεί το γεγονός ότι οι εκμεταλλευόμενες που στερούνται αυτήν την απόκρυψη θα βρίσκονταν σε καλύτερη μοίρα αν την είχαν;

2. Θα μπορούσε η έννοια της *jouissance*, όπως διαμορφώνεται στη λακανική θεωρία, να προσφέρει ένα εξηγητικό πλαίσιο για τη φαινομενικά «ασκητική» στάση του καπιταλιστή στο πλαίσιο της διαδικασίας της συσσώρευσης;

Η διαδικασία της συσσώρευσης, όπως είδαμε, ενώ φαινομενικά στηρίζεται σε μια αυστηρή σωρευτική λογική, εγείρει ερωτήματα σε σχέση με την ψυχική δομή των πρωταγωνιστών αυτής της διαδικασίας, δηλαδή τους καπιταλιστές.

Είδαμε, λοιπόν, πως ο καπιταλιστής λειτουργεί πάλι σχεδόν εξαναγκαστικά ως προσωποποίηση του κεφαλαίου, και αντί να καταβροχθίζει το σύνολο της υπεραξίας ή —τουλάχιστον— μεγαλύτερο μέρος από εκείνο που αναλογεί στο «εισόδημά» του, φροντίζει να διατηρεί την αναλογία προσωπικής κατανάλωσης και επανεπένδυσης τέτοια ώστε να επιτυγχάνεται η συσσώρευση.

Φαίνεται να δημιουργείται ένα παράδοξο στο σημείο αυτό: Πού είναι η απόλαυση του καπιταλιστή σε όλο αυτό; Γιατί να μην συγκατανεύσει σε ασυδοσία αλλά να φανεί εγκρατής;

Δεν αναφερόμαστε, προφανώς, εδώ σε ατομικές περιπτώσεις αλλά σε μια λειτουργία εντελώς δομική του συστήματος. Η κεφαλαιοκρατική τάξη φαίνεται να συμβιβάζεται με αυτή την ηθική επιταγή, αλλά όχι λόγω πολιτισμικών συνθηκών, όπως διέβλεπε ο Βέμπερ, αλλά υπακούοντας σε μια ευρύτερη λογική.

Ίσως η λακανική έννοια της *jouissance* να προσφέρει ένα ενδιαφέρον εξηγητικό πλαίσιο, χωρίς να καταφεύγει σε ωφελιμιστικές ή ορθολογικές απλουστεύσεις που να υπονοούν πως όλοι δρουν εντελώς λογικά και με γνώμονα το μέγιστο συμφέρον τους μακροπρόθεσμα.

Η *jouissance*, μια μορφή απόλαυσης που υπερβαίνει την ηδονή, είναι εγγενώς αντιφατική. Το υποκείμενο δεν επιθυμεί να ευχαριστηθεί· επιθυμεί να επιθυμεί, να συνεχίζει να κινείται προς ένα ατέρμονο σημείο, μένοντας πάντα ανικανοποίητο.

Ακολουθώντας τον Ζίζεκ: «Η *jouissance* δεν είναι απλώς η απόλαυση που απορρέει από την ικανοποίηση μιας ανάγκης, αλλά η απόλαυση που προκύπτει από την ίδια την επιθυμία —από την άεστη αναβολή της ικανοποίησης»

Στη λακανική θεωρία το αντικείμενο *a* (*objet petit a*) αναπαριστά την έλλειψη του Άλλου, που δεν είναι ποτέ κάτι συγκεκριμένο, αλλά η έλλειψη καθεαυτή. Πρόκειται για την επιθυμία που δεν έχει αντικείμενο, μια επιθυμία αενάως ανεκπλήρωτη. Το *objet petit a* παράγει την *jouissance*. Επειδή το αντικείμενο *a* δεν είναι ποτέ προσβάσιμο πλήρως, το υποκείμενο παραμένει παγιδευμένο σε μια σπειροειδή κίνηση γύρω του. Και αυτή η

αέναη αναζήτηση, αυτός ο ματαιωτικός κύκλος, είναι ακριβώς το πεδίο της *jouissance*. Η *jouissance* δεν αφορά την κατοχή του αντικειμένου, αλλά την απόλαυση που προκύπτει από την έλλειψή του.

Επιχειρώντας μια αντιστοιχία, «ασκητική» στάση που επιδεικνύει ο καπιταλιστής, επανεπενδύοντας την υπεραξία δε συνιστά άρνηση της απόλαυσης, αλλά μια μορφή *jouissance*, εμμονική απόλαυση της ίδιας της διαδικασίας που τον αποκόπτει από τη φαντασιακή πλήρωση της επιθυμίας, την ίδια τη συσσώρευση.

3. Ο κλειστός βρόχος της απλής αναπαραγωγής είναι ένα κλειστό κύκλωμα, μια ταυτότητα. Καταλήγουμε πάντα πάλι εκεί από όπου ξεκινήσαμε. Για τον Χέγκελ, όμως το Ταυτό προϋποθέτει ήδη στην προσδιοριστικότητά του τον Άλλο. Κάθε περατό είναι και υπέρβαση του εαυτού του. Κάθε προσδιορισμένο «κάτι» είναι συγχρόνως και «προσέτι», κάτι επιπλέον, κάτι παραπάνω, ένα πλεόνασμα. Έτσι διανοίγεται η προοπτική της απειρότητας, του απείρου. Έτσι μεταβαίνουμε από τη λούπα στη σπείρα. Η σπείρα είναι το «κάτι» μαζί με το «προσέτι» του, μια διαρκής προσαύξηση, μια επανάληψη του Ταυτού επαυξημένη. Η σπείρα της συσσώρευσης μπορεί να διακωνίζεται, να επαναλαμβάνεται επ' άπειρον. Για τον Χέγκελ, ωστόσο, αυτή η απειρότητα είναι κίβδηλη, πρόκειται για ένα ψευδές άπειρο, ακριβώς διότι το κεφάλαιο αδυνατεί να υπερβεί τον εαυτό του, να διασχίσει τον τόπο του Άλλου προτού επιστρέψει στον εαυτό του. Γι' αυτό και εξακολουθεί να επαναλαμβάνεται μηχανικά, εγκλωβισμένο σε μια αέναη κύκλωση σε διευρυνόμενη κλίμακα.

Βιβλιογραφία

- Cleaver, H. (χ.χ.). *Chapter 24: The Transformation of Surplus-value into Capital*. Study Guide to Capital Volume I. <https://la.utexas.edu/users/hcleaver/357k/ksg24.html>
- Endnotes (2015). Η Κινούμενη Αντίφαση: η συστηματική διαλεκτική του κεφαλαίου ως διαλεκτική της ταξικής πάλης. Στο *Endnotes 2: Αθλιότητα και αξιακή μορφή*. (φίλοι του κεραυνοβόλου κομμουνισμού, μτφ), τεύχος 2, σελ. 142-168.
- Harvey, D. (2009). *A Companion to Marx's Capital*. Verso.
- Homer, S. (2017). *Εισαγωγή στον Ζακ Λακάν*. Oposito.
- Jacoby, R. (2007). *Κοινωνική Αμνησία: Κριτική της κονοφορμιστικής ψυχολογίας από τον Άντλερ στον Λαινγκ*. Ύψιλον.
- Johnston, A. (2024). *Infinite Greed: The Inhuman Selfishness of Capital*. Columbia University Press.
- Sekine, T. (1997). *An Outline of the Dialectic of Capital*. Palgrave Macmillan.
- Tomšič, S. (2020). *Το καπιταλιστικό Ασυνείδητο: Μαρξ και Λακάν*. Futura.